

Fotogrāfijas uzņēmis Alfreds Grāvers (1883-1954)

Lubāna mitrājs kā vienota aizsargājama dabas teritorija izveidota 21. gadsimta sākumā. 1995.gadā izdotajā enciklopēdijā „Latvijas daba” (3.sējums), tas vēl nav īpaši izdalīts Mitrājs aptver dažādu teritoriāli administratīvu vienību (novadu un pagastu) daļas. Gadu tūkstošus tas veidojies un mainījies lielā mērā saistībā ar reljefa apstākļiem, pēdējā divsimtgadē to pastiprināti ietekmēja cilvēka darbošanās.

Lubāna ezera apkārtnē ir šobrīd zināmā blīvākā akmens laikmeta apdzīvotība, te atrastas 23 dažādas apmetnes, kas gan nav izmantotas vienlaicīgi, bet attiecas uz laiku 8.-2. gadu tūkstošis pirms mūsu ēras. Būtībā tās visas izvietotas mitrāja teritorijā. Domājams, cilvēki tolaik galvenokārt bija mednieki un zvejnieki, tomēr pastāvēja arī zemkopības un lopkopības sākumi. Apmetnēs atrastais kaulu materiāls ļauj spriest, ka medījums bija mežacūkas, aļņi, caunas, staltbrieši, bebbri, lāči, stirnas, tauri, zaķi, āpši, ūdri. Liela dažādība bija arī pirms gadu tūkstošiem medītajiem putniem. Zvejotas līdakas, asari, sami, plauži, zandarti, karūsas. Šeit dzīvojušie cilvēki bija saistīti ar apkārtnējo pasauli, pat itin attālu, to rāda atrasto

priekšmetu materiāls. Te apstrādāts arī dzintars, iespējams, šurp atkļuvis no Kuršu kāpām.

Domājams, pakāpeniska ezera tilpuma samazināšanās pirms apmēram 4000 gadiem radīja plūdu briesmas, tāpēc cilvēki bija spiesti atkāpties.

Uz dzelzs laikmetu attiecas senvietas
Lubāna ezera austrumu krastā - Brikuļu apmetne
un Īdenas pilskalns.

1629.gada Altmarkas pamiers starp Poliju un Zviedriju iezīmēja turpmāko Latgales un Vidzemes robežu, kas gāja pa Lubāna ezeru un daļēji arī pa Aivieksti. Uzskata, ka robeža apzināti nosprausta pa purvainu, apgrūtināti pārejamu apkārtni.

Apkārtnie bija raksturīgas ļoti lielas applūstošas platības. Gandrīz katru pavasari sniegam kūstot, bet bieži arī rudens lietavās un lietainās vasarās ezers pārplūda, jo Aiviekste nespēja aizvadīt Lubāna ezerā un arī tās augštecē ielūstošo upju un upīšu ūdeni.

Lielā mērā to noteica niecīgais kritums posmā no iztekas Lubāna ezerā līdz Ērgālei – apmēram centimetrs uz kilometra. Aiviekstes pietekas Pededze, Bolupe un Iča plūdu laikā pievadīja tik daudz ūdens, ka tas gultnes mazā krituma dēļ tecēja ne vairs uz Daugavu,

bet atpakaļ uz ezeru. Plūdos ezers savā ziņā
 attīrās, izskaloja upju sanasto un uz vietas
 esošo augu atliekas. Plūdu laikā ezera līmenis
 paaugstinājās līdz 2,5 metriem, ūdens pārklātā
 platība pieauga līdz 8 reizēm. Lielāko daļu
 plūdiem pakļauto teritoriju, tā sauktos klānus,
 saimnieciski izmantoja sienu pļaušanai vasarā,
 aizvest to parasti varēja tikai sala laikā ziemā,
 taču bija reizes, kad savāktu sienu sabojāja
 rudens (vasaras) plūdi.

Par siena sagādi klānos rakstiņš 1937.gadā izdotajā Eduarda Tomāsa (1889-1959) grāmatā „Pededze, Lubāns, Aiviekste”;

Jau 19.gadsimta vidū tika raksts tā sauktais Meirānu kanāls no ezera dienvidaustrumu malas uz Aivieksti nedaudz leņpus Meirāniem iespējami īsākajā vietā. Tas tomēr nedeļa plūdu samazinājumu, jo nebija pietiekoši dziļš. Vidusdaļā tam joprojām bija ūdensšķirtnē ar noteci vienā pusē uz ezeru, otrā - uz Aivieksti. Turpmāk sagatavoti vairāki atšķirīgi projekti, kas gan netika realizēti. 1922.-1925.gadā veikta izpēte, kam 1926.-1939.g. sekoja praktiski darbi - Aiviekstes gultnes iztaisnošana, padziļināšana un tīrīšana no akmeņiem no ezera iztekas līdz Kuļas ietekai. Rezultātā mazāki kļuva plūdu kaitējumi kļanos, plūdiem pārejot

arī samazinājās paša ezera ūdens aizņemtā platība. Tā izžuvušajā guļtnē vietējie vāca akmens, kaula un raga senlietas, ko nodeva Pieminekļu valdei. Notikumus Lubāna ezera apkārtnē, tai skaitā Lubāna ezera regulēšanas darbu 1920.-1930.gados fotografējis Alfrēds Grāvers (1883-1954). Viņa uzņēmumi (daļa – stikla fotonegativos) šodien ļauj ieraudzīt gandrīz pirms gadsimta notikušo – plūdus un to ierobežošanas darbus.

Liela apjoma melioratīvie darbi ap ezeru veikti arī 1950.-1980.gados, tad arī notika pastiprināta arheoloģiskā pētniecība. Ezers ar dambjiem atdalīts no agrākā sateces baseina, kurš pa izraktiem kanāliem daļu ūdeņu tieši aizvada uz Aivieksti. Ezerā dienvidaustrumu pusē starp pietiekām Maltu un Rēzekni izveidoja plašu dīķu sistēmu. Aiviekstes iztekā izbūvēja slūžas, kas ezeru pārveidoja par regulējamu ūdenskrātuvi.

Kopš 1920.gadu pirmās puses zināms apraksts par laivošanu pa Aivieksti. Kārlis Students (1892-1947) ar diviem biedriem ceļojumu sāka pa Pededzi. Nokļūstot Aiviekstē, viņi aizīrēja līdzi Lubāna ezeram, pēc tam nobrauca pa Aivieksti līdz Plaviņām.